

ЦЕРКВА ІМЕНІ СЕРГІЯ РАДОНЕЗЬКОГО: СИМВОЛІЧНІСТЬ ВЛАШТУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СВІТОГЛЯДУ А.М.МУРАВЙОВА

Присвячено дослідженню заснування церкви імені Сергія Радонезького відомим духовним письменником Російської імперії XIX ст. Андрієм Миколайовичем Муравйовим. Проаналізована символічність влаштування церкви крізь призму світогляду А.М.Муравйова.
Ключові слова: Муравйов, Сергій Радонезький, символіка, Київ, Андріївська церква.

У другій половині XIX ст. відомий духовний письменник Російської імперії Андрій Муравйов обрав місцем проживання Київ. З переїздом до міста Андрій Миколайович розгорнув активну діяльність по збереженню пам'яток київської старовини, історична пам'ять яких пов'язувалась з православ'ям. Одним із пріоритетних напрямків діяльності письменника стала відбудова Андріївської церкви та проведення робіт з укріплення Андріївського пагорбу. Він, "києвлянин в душі", став активним учасником, натхненником та керівником цих робіт. Про життя та діяльність письменника у Києві є незначна кількість публікацій. Існують дослідження, присвячені молодому Муравйову-поету, проте вони не стосуються часу його проживання в Києві (1859–1874 рр.). Російська дослідниця Наталія Хохлова у 2004 р. опублікувала спогади про київський відрізок життя письменника з супровідною статтею¹. Однак у цьому дослідженні не багато уваги приділено тематиці Св. Сергія Радонезького. Мета даного дослідження – окреслити внутрішні та зовнішні чинники мотивації влаштування А.Муравйовим церкви на честь цього святого.

Пристаючи до відновлення Андріївської церкви, А.Муравйов, насамперед, зайнявся "підхрамовою" її частиною, де в обширних підмурках "...преполагалась некогда церковь, а между тем они были в совершенном запустении"². У спогадах Андрій Миколайович записав, що колишній протоієрей Андріївського храму (ймовірно, Іоан Шаббатович) звернув увагу А.Муравйова на цей підхрамовий склеп "предлагая устроить в нем для себя усыпальницу"³. Спочатку, зазначав А.Муравйов, він не думав про влаштування тут церкви, але оглянувши підземелля, все ж таки вирішив реалізувати цю ідею. М.Семенов, особистий помічник Муравйова, докладно описав благословення задуму церкви: "20 июля в три часа дня, мы отправились рассматривать темные своды под церковью, и камердинер в это время прибежал доложить о приезде митрополита Арсения... он поспешил выйти к гостю... повел его прямо в пещеру с просьбою благословить место для церкви преподобного Сергия"⁴. Сам А.Муравйов згадував, що отримав благословення Київського митрополита на влаштування церкви на Іллін день. 28-го липня 1864 року Андрій Миколайович офіційно звернувся до київського митрополита Арсенія (Московіна) з клопотанням відкрити храм, вказавши, що в підмурках Андріївського храму існує під вівтарем підземний склеп "как бы нарочито устроенный для церкви"⁵, і оскільки це підземелля тепле взимку і прохолодне влітку, то бажано було б влаштувати невелику церкву в ім'я Преподобного Сергія. У листі від 8 серпня 1864 р. московський митрополит Філарет (Дроздов), якого письменник вважав своїм вчителем та духовним наставником, благословив наміри А.Муравйова щодо влаштування церкви в пам'ять Преподобного Сергія⁶. Тоді ж А.Муравйов через Філарета (Дроздова) замовив ікону Преподобного Сергія в Свято-Троїцькій Сергієвій Лаврі⁷. Таким чином, у нововлаштованій церкві опинився образ святого з Лаври, засновником якої був Преп. Сергій.

На влаштування церкви Андрій Миколайович зібрав 2 тис. руб. в "обеих столицах". Письменник особисто займався внутрішнім оздобленням церкви, замовляв елементи

убранства, що було переважно дерев'яним⁸. Пізніше С.І.Мальцов пожертвував для церкви чавунний подвійний іконостас⁹ (від початку існування церкви іконостас був дерев'яним, його замінили на чавунний у 1868 р.¹⁰) Близький знайомий Андрія Миколайовича, С.Д.Шереметев у писав спогадах, що у домі Мальцових Андрія Миколайовича приймали як людину близьку, майже рідну і після смерті голови родини Івана Якимовича письменник зберіг близькі стосунки з його сином Сергієм Івановичем¹¹. Саме він подарував іконостас церкві, влаштованій А.Муравйовим.

В жовтні церква була готова і освячена митрополитом Арсенієм, котрий "...остался весьма доволен ее сооружением и произнес по сему случаю трогательное слово"¹², у якому наголосив на подвижництві віри та благочесті преподобного Сергія¹³. Російська дослідниця Н.Хохлова вбачає в побудові Сергієвої церкви символічний сенс. На її думку, через цей храм простежується історичний ряд: катакомбні церкви, київські печери. Загалом ідея повернення до "правдивої", "чистої" віри перших християн була близькою релігійній свідомості А.Муравйова¹⁴. Дійсно, символічною видається й посвята церкви в ім'я преподобного Сергія Радонезького. Російська дослідниця припускає, що під склепінням храму, зведеного на тому місці, звідки "засяяло світло істини" на Руську землю, А.Муравйов прагнув возз'єднати пам'ять стовпів російської православної церкви – первоначальників Антонія та Феодосія Печерських, які уособлюють Південну Русь, та преп. Сергія "щоби пам'ять угодника Божого була широко шанована на півдні, як і на півночі Росії, поряд із преподобними Печерськими, у стопи яких він ішов"¹⁵.

До освячення церкви на честь Преп. Сергія у "Київських єпархіальних відомостях" була опублікована стаття, у якій також йшлося про своєрідне об'єднання традицій ("преподобный Сергий, который для севера имеет почти такое же значение, как для нас преподобный Антоний – и вот, теперь эти два светильника как бы видимо объединяются"¹⁶). Дійсно, на чолі сонму руських сподвижників стоять три загальноросійські – преподобні Антоній і Феодосій Печерські та преподобний Сергій Радонезький¹⁷. Якщо ідейне порівняння Сергія Радонезького та Феодосія Печерського видається логічним, адже навіть при порівнянні житій обох святих подвижників можна помітити багато спільного в їх життєвому шляху, зокрема в прагненні до монашества, поведінці як голів монастирів, не дивлячись на те що у часі та просторі їх розділяло кілька століть¹⁸, то ідея сакрального місця тут видається не розкритою. Андріївський пагорб не мав жодного відношення до Антонія з Феодосієм, так само як і культ печерських святих аж ніяк не є центральним, чи принаймні провідним у творчості А.Муравйова. Звісно, письменник "звертався" у своїх творах до печерських подвижників, зрештою розділ в "Киеве и его судьбе" присвячений Києво-Печерській Лаврі, у якому він детально розглядав діяльність Антонія та Феодосія. Образ святого міста А.Муравйова, очевидно, був би не повним без печерських святих. Порівняння ж значення Сергія для Північної Русі з Антонієм та Феодосієм – для Південної зустрічаємо і в листі Андрія Миколайовича до митрополита московського Філарета (Дроздова): "...пам'ять преподобного Сергия, который заменил вам здешних первоначальников Антония и Феодосия; он разделил с ними отечество иноков русских, усвоив себе весь север, как имя и благословение Печерских преимущественно на юге"¹⁹.

Крім того, Сергій Радонезький з усіх російських святих був А.Муравйову особисто близьким²⁰. А.Муравйов був тісно пов'язаний і з Троїце-Сергієвою пустинню під Санкт-Петербургом, і з Троїце-Сергієвою Лаврою, засновником якої був преп. Сергій Радонезький. Врешті, перебуваючи у Санкт-Петербурзі, він проживав на території Троїце-Сергієвого подвір'я в покоях митрополита Філарета (Дроздова). В описі колекції Андрія Миколайовича, переданій спадкоємцями після його смерті у Церковно-Археологічний музей КДА, зазначається образ преп. Сергія на повний зріст²¹.

Символічність заснування А.Муравйовим церкви на честь Преп. Сергія Радонезького, очевидно, виявляється і у ролі самого святого. Адже Сергій Радонезький багато зробив для духовності північних земель, благословив Св. князя Димитрія Донського на боротьбу проти татаро-монгольської навали, був засновником Лаври²². Святий відзначився подвижницькою роллю у захисті православ'я. До того ж час життя преподобного Сергія – фактично час виникнення Московської Русі²³, тому ідейно Сергія Радонезького можна вважати своєрідним засновником православної традиції північних земель Русі.

Мету утворення церкви саме на честь Преп. Сергія Радонезького А.Муравйов виклав у листі до митрополита Арсенія, в якому зазначив, що просить "...устроить небольшую церковь

во имя Преподобного Сергия, память коего здесь мало чествуется в народе по неимению в Киеве церковей во имя сего великого угодника Божия"²⁴. У той час церкви на честь Сергія в Києві не існувало²⁵.

А.Муравйов залишив докладний опис церкви, що є особливо цінним, адже церква наразі не збереглася. Вона мала форму восьмиконечного хреста. В середині вівтаря, за словами А.Муравйова, між трьома Святителями Грецькими (Св. Василем Великим, Григорієм Богословом та Іоанном Златоустом) і трьома Київськими і Московськими митрополитами (Петром, Алексієм, Іоною), на горньому місці був зображений Господь як в Апокаліпсисі, серед світильників, бо він тримав ключі від пекла і смерті, а над ним було зображено Божу Матір в іконографічному типі Нерушимої стіни Софійського собору. У спогадах А.Муравйов зазначав, що замовляв ікони в Лаврі і від початку старався надати їм "погребального значення"²⁶. Цікавим і показовим є опис А.Муравйова, адже все убранство церкви він замовляв особисто, тому все що вважав за потрібне розмістити в підмурках Андріївського храму модель власної просторової організації системи цінностей. Письменник зазначав, що "ікони мають тут своє символічне значення": образи Володимира та Ольги, Святителя Миколая і двох апостолів, Первозванного і брата Богослова Якова. Володимир та Ольга – образи, що неодноразово зустрічаються у творчості письменника. Князь Володимир – як просвітник Русі, Ольга – як перша княгиня-християнка Русі. Особливо шанував Андрій Миколайович святого апостола Андрія, як власного патрона та предтечу християнства на Русі. До того ж письменник народився у день Святого Якова і тому вважав цього святого своїм небесним заступником.

Разом з тим, А.Муравйов підкреслював, що ці образи (ікони), сам підземний храм і його оздоблення нагадували римські катакомби. Священник Андріївської церкви Павло Подвисоцький також писав про те, що у всіх іконах, що прикрашали храм преп. Сергія, була проведена думка про загробне життя, а сам А.Муравйов називав цю церкву усипальницею²⁷. Після смерті тіло Андрія Муравйова було поховано під склепінням Андріївської церкви у підвальних приміщеннях церкви преп. Сергія²⁸.

Описуючи облаштування церкви, письменник постійно називав підвальні приміщення храму катакомбами. А.Муравйов називав церкву "теплой", "подземельем" (хоча підземеллям це приміщення не було, адже розташовувалось на першому поверсі Андріївської церкви, а не "під землею" в прямому сенсі слова). Ймовірно, що А.Муравйов у влаштуванні церкви на честь преп. Сергія Радонезького втілював у життя ідеал власного релігійного світогляду – церкви перших християнських громад. Не даремно він порівнював внутрішнє оздоблення церкви з римськими катакомбами. Припускаємо, що ідеї А.Муравйова щодо повернення до апостольської церкви були широко відомі його оточенню. С.Шереметев порівнював печери Києво-Печерської лаври з Римом, проводячи паралелі знову ж таки з катакомбами: "этот подземный мир, подобно подземному Риму, озарил светом истинным Землю Русскую"²⁹. Близький знайомий А.Муравйова поет Федір Тютчев, який неодноразово був гостем письменника в Києві, також називав Київ містом катакомб³⁰.

¹ Хохлова Н. Діяльність Андрія Муравйова в Києві // Відкритий архів. Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української літератури. – Т. 1. – К., 2004. – С. 144–202.

² Семенов М.О. Воспоминания об А.Н.Муравьеве. – К., 1875. – С. 100.

³ Муравьев А. Мои Воспоминания. Заключительная часть. Публікація Натальї Хохлової. Коментарі Михайла Кальницького та Натальї Хохлової // Відкритий архів. Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української літератури. – Т. 1. – К., 2004. – С. 215.

⁴ Семенов М.О. Вказ. праця. – С. 10.

⁵ Центральний державний історичний архів м. Києва (далі ЦДІАК). – Ф. 127. – Оп. 836. – Спр. 203. Дело об устройстве церкви во имя преподобного Сергия в фундаменте Первозванного Апостола Андрея, в г. Киеве, 1864 г. – Арк. 1.

⁶ Письма митрополита Московского Филарета к А.Н.Муравьеву. 1832–1867. – XII. – К., 1869. – С. 618.

⁷ Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. – Ф. 230. – Спр. 66. Материалы к празднованию 100-летнего юбилея открытия Киево-Андреевской церкви. 1864–1867 гг. – Арк. 1.

⁸ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 852. – Спр. 350. Дело об устройстве в теплом храме Киево-Андреевской

церкви чугунного пола, Св. престола и жертвенника, 1880 г. – Арк. 1–1зв.

⁹ Казанский П. Воспоминание об А.Н.Муравьеве // Душеполезное чтение. – М., 1877. – Март. – С. 374.

¹⁰ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 756. – Спр. 227. Дело о разрешении поставить чугунный иконостас в приделе, устроенном в фундаменте Киево-Андреевской церкви, 1868 г. – Арк. 1.

¹¹ Шереметев С.Д. Домашняя старина. – М., 1900. – С. 109.

¹² Семенов М.О. Вказ. праця. – К., 1875. – С. 216.

¹³ Речь на освящение храма, под нижними сводами Киево-Андреевской церкви, устроенного во имя Преподобного Сергия, Радонежского Чудотворца. Произнесена Высокопреосвященнейшим Арсением, митрополитом Киевским и Галицким 25 октября 1864 года. – К., 1864 – С. 6.

¹⁴ Хохлова Н. Діяльність Андрія Муравйова в Києві // Відкритий архів. Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української літератури. – Т. 1. – К., 2004. – С. 161.

¹⁵ Муравьев А. Путешествие по святым местам русским. – Ч. 2. – С. 310. Цитується за виданням Хохлова Н. Діяльність Андрія Муравйова в Києві... – С. 161.

¹⁶ Освящение вновь устроенного храма во имя преподобного Сергия, в фундаменте Киево-Андреевской церкви // Киевские епархиальные ведомости. – 1864. – № 21. – Отдел второй. – С. 670.

¹⁷ Голубинский Е.Е. Преп. Сергий Радонежский и созданная им Лавра // Жизнь и житие Сергия Радонежского. – М., 1991. – С. 149.

¹⁸ Васиховская Н.С. Феодосий Печерский и Сергий Радонежский – отцы-основатели "истинного монашества" на Руси // Вестник Удмуртского университета. История и филология. – Вып. 3. – 2011. – С. 76.

¹⁹ Муравьев А.Н. Письмо из Киева. – М., 1859. – С. 3–4.

²⁰ Хохлова Н. Діяльність Андрія Муравйова в Києві // Відкритий архів. Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української літератури. – Т.1. – К., 2004. – С. 162.

²¹ Петров Н. Муравьевская коллекция в Церковно-археологическом музее при Киевской Духовной Академии // Труды Киевской Духовной Академии. – 1878 (год девятнадцатый). – Июль. – № 7. – Т. 3. – С. 207.

²² Преподобный Сергий Радонежский. – М., 2010. – С. 3.

²³ Флоренский П. Троице-Сергиева Лавра и Россия // Жизнь и житие Сергия Радонежского. – М., 1991. – С. 276.

²⁴ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 836. – Спр. 203. Дело об устройстве церкви во имя преподобного Сергия в фундаменте Первозванного Апостола Андрея, в г.Киеве, 1864 г. – Арк. 1зв.

²⁵ Титов Ф.И. Путеводитель при обозрении святынь и достопримечательностей Киево-Печерской Лавры и г. Киева. – К., 1910. – С. 49.

²⁶ Муравьев А. Мои Воспоминания. Заключительная часть. Публікація Натальї Хохлової. Коментарі Михайла Кальницького та Натальї Хохлової // Відкритий архів. Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української літератури. – Т.1. – К., 2004. – С. 216.

²⁷ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 765. – Спр. 617. Дело о погребении тела Действительного Статского Советника Андрея Николаевича Муравьева в склепе церкви Святого Андрея Первозванного, 1874 г. – Арк. 11.

²⁸ Кальницький М. Могила Муравйова А.М. // Звід пам'яток історії та культури України. — Кн. 1. – Ч. 1. – К., 1999. – С. 166.

²⁹ Шереметев С. Киев. – СПб., 1893. – С. 10.

³⁰ Тютчев в письмах и дневниках членов его семьи и других современников. ЭРН. Ф.Тютчева – К.Пфеффелю // Литературное наследство. – Кн. 2. – Т. 98. – М., 1989. – С. 405.

Освещено основание церкви во имя Сергия Радонежского известным духовным писателем Российской империи XIX в. Андреем Николаевичем Муравьевым. Проанализирована символичность устройства церкви через религиозное мировоззрение писателя.

Ключевые слова: Муравьев, Сергий Радонежский, символика, Киев, Андреевская церковь.

This article deals with the investigation of foundation of church of St. Serhii Radonezhskyi by a famous clerical writer of Russian Empire of the XIXth century Andrei Muraviev. The symbolism of foundation of the church from the position of ideology of the writer is analysed.

Key words: Muraviev, Serhii Radonezhskyi, symbolism, St. Andrew's church.